

тотемних тварин з їм властивими ритуальними танцями довкола певних зображень та їх супроводжуючих заклинань і камлань;

- міжрелігійна спорідненість культово-обрядового комплексу є доконаним фактом і, маючи значне коло дотичностей та спільностей (молитви, пости, жертвоприношення...), може проявляється латентно, завуальовано, непомітно або ж у неповторно-своєрідний спосіб;

- перебуваючи в залежності від внутрішніх та зовнішніх факторів найрізноманітнішого гатунку, богослужіння як знаково-символічна основа культури з його багатоманітною обрядовістю, таїнствами, празниками, постами, паломництвом... ненастанно вдосконалювалися і нині у сформованому вигляді становлять напрочуд складне плетиво виголошень, піснеспівів, медитацій, молитов, кадінь, ритуалів тощо;

- дослідження культово-обрядового комплексу в усіх його можливих інтроспекціях потребує неодмінного врахування конкретнорелігійних специфікацій як віросповідно-богословського, так і етноментального, суспільно-ідеологічного, культурно-мистецького та загальноісторичного характеру, без яких, зрештою, неможливо збагнути ані його зміст, ані значення, ані символіку, які задаються відповідними уявленнями, ідеями, догматами та іншими доктринальними положеннями і відтворюються в процесі дійства як культовий текст.

1.4 Валентина Анатоліївна БОДАК. МОРАЛЬНИЙ ВИБІР ЯК ЦІННІСНИЙ ВИМІР РЕЛІГІЙНОЇ ПАРАДИГМИ КУЛЬТУРИ СПІВІСНУВАННЯ

Автор розглядає релігійну парадигму культури співіснування у ціннісному вимірі моральної активності, що утверджує в особистісному та суспільному бутті індивідуальність кожного, вибір та відповідальність; ідею свободи та позитивних змін, конвергенції протилежних систем шляхом поступового подолання конфліктів та протиріч, які виникають на політичному, економічному, релігійному та етнічному ґрунті; передбачає культурну взаємодію, діалог та довіру.

Ключові слова: моральний вибір, відповідальність, релігійна парадигма, культура співіснування, Ініціативна група «Першого грудня».

Valentina Anatoliyivna BODAK. MORAL CHOICE AS A VALID MEASUREMENT OF RELIGIOUS PARADIGM OF CULTURE OF COEXISTENCE

The author considers the religious paradigm of the culture of coexistence in the value measure of moral activity, which establishes in personality and social being the individuality of each, choice and responsibility; the idea of freedom and positive change, convergence of opposing systems through the gradual overcoming of conflicts and contradictions that arise on the political, economic, religious and ethnic grounds; involves cultural interaction, dialogue and trust.

Key words: *moral choice, responsibility, religious paradigm, culture of coexistence, Initiative group "First December".*

Актуальність дослідження теми. У розмові про релігійну парадигму культури співіснування у ціннісному вимірі особистісного вибору особливе звучання має проблема подолання секуляризму. Сьогодні всі церкви говорять про загальну проблему секуляризму, про секуляризацію як про розщеплення суспільства, дерелігізацію культури, нашого побуту, цивілізації. Особливо яскраво ця тема висвічується в аналізі процесу глобалізації, що, на перший погляд, веде до об'єднання людства, але має загрози уніфікації і стандартизації. Уніфікація супроводжується втратою духовного потенціалу народу, нівелюванням національних особливостей культури, що веде не до єдності, а до роздробленості та індивідуалізму. Усе це відбувається тому, що духовні цінності перестають бути основними, а з релігійного життя одна за іншою випадають різні сторони людської діяльності, під погрозою виявляються основні релігійні засади, на яких тримається моральність. Така реальність актуальна і для національного, і для глобального рівня, ставить істотні виклики для окремих Церков, для культури загалом і для всієї людської цивілізації. Ми бачимо, як те, що тепер іменується масовою культурою, приводить до моральної кризи особистості, що, в свою чергу, веде до глобальної кризи цивілізації, відбувається розпад людської особистості, масовий відхід від основних норм моралі.

Ступінь досліджуваності проблеми виявляє її міждисциплінарний характер та особливу актуальність з другої половини ХХ ст. і до сьогодні. Свідченням цього є законодавчі акти, у яких задекларована ідея співіснування як міжнародна співпраця з метою зміцненню миру та безпеки через розширення співробітництва народів у царині освіти, науки й культури в інтересах забезпечення загальної поваги, справедливості, законності та прав людини, а також основних свобод для всіх народів без розрізнення раси, статі, мови чи релігії (Статут ЮНЕСКО, 1945 р.; Статут ООН, 1945 р.; Рекомендації № 15 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Співіснування різних культурних груп у державі та їхні відносини з іншими країнами», 1982 р. та ін.); доповіді, проекти Римського клубу (зокрема, доповідь «Межі зростання», 1972 р.); культурні ініціативи громади (Ініціативна група «Першого грудня», 2011 р.) тощо. Серед численних розробок проблеми співіснування філософами, соціологами, політологами, релігієзнавцями називаємо імена низки вчених в Україні та за її межами, зокрема: ідеолог «інтегрального (теоцентричного) гуманізму» Ж.Марітен в повоєнні роки розглядає перспективу створення світового політичного співтовариства, яке, фактично, є певною моделлю культури співіснування⁸³; Е.Фромм обґрунтовує парадигму здорового суспільства, яка корелюється і з релігійною, і з світською моделлю культури співіснування в її особистісному вимірі⁸⁴; В.Винниченко розробив «політичну концепцію в образах» колектократії («Слово за тобою, Сталіне!», 1950 р.), в основі якої лежить ідея світового порозуміння, «згладжування протиріч», «поглиблення взаємної

⁸³ Марітен Ж. Человек и государство. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 196 с.

⁸⁴ Фромм Э. Здоровое общество. – М.: АСТ, Астрель, 2011. – 448 с. – Электронный ресурс. –

Режим доступа: http://loveread.ec/read_book.php?id=46887&p=97

допомоги», «конвергенції», мирного взаємопорозуміння між народами на основі договірної співпраці⁸⁵; О.Горкуша розглядає міжконфесійний діалог в сучасній Україні у вимірі особистісного та суспільного вибору та відповідальності⁸⁶; А.Колодний концептуалізує ідею релігійного співіснування в культурно-історичному контексті світу та України⁸⁷; Л.Филипович аналізує міжрелігійний діалог у глобалізаційному вимірі заради «людянішого світу»⁸⁸. Однак, попри значну увагу науковців в Україні та поза її межами до проблеми культури співіснування, обґрунтування її релігійної парадигми у ціннісному вимірі морального вибору суб'єкта є актуальним, що й обумовило вибір теми нашої статті.

Об'єктом дослідження є теорія і практика культури співіснування як міждисциплінарної наукової проблеми. **Предметом** – релігійна парадигма культури співіснування у ціннісному вимірі морального вибору суб'єкта. **Метою статті** є обґрунтування релігійної парадигми культури співіснування у ціннісному вимірі моральної активності. **Методологія дослідження.** Вирішення проблем дослідження засноване на наукових принципах об'єктивності, історизму та позаконфесійності.

Виклад матеріалу статті. Упродовж ХХ століття термін «співіснування» здебільшого використовували у міжнародних відносинах та політико-наукових дисциплінах, коли йшлося про мирні, але обмежені відносини між державами в контексті «холодної війни» та американо-радянських відносин. У Рекомендації № 15 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Співіснування різних культурних груп у державі та їхні відносини з іншими країнами» (Мехіко, 1982 р.) зокрема зазначено: «вважати, що співіснування різних культурних груп, із яких вони (держави-члени Конференції – прим. В.Б.) складаються, і взаємовплив цих груп у душі терпимості є чинником рівноваги і дозволяє здійснювати гармонійний розвиток і прогрес державного й міжнародного співтовариства; співіснування різних культурних груп, у т.ч. місцевого населення, в рамках однієї держави і прояв їхньої власної самообутності також повністю сумісне з їхньою належністю до держави і, крім того, збагачує співтовариство держав у цілому»⁸⁹. Ж.Маритен переконаний, що як тільки досконале світове політичне суспільство буде створено, воно буде зобов'язане поважати свободу (що є загальним благом світу) тих суб'єктів політичного, морального та культурного життя, які будуть його частинами⁹⁰. Це має бути дійсно всесвітня

⁸⁵ Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне! // Винниченко В. Оповідання. Роман «Слово за тобою, Сталіне!», п'єса «Чорна Пантера і Білий Ведмідь». – К. Наукова думка, 1999. – 440 с.

⁸⁶ Горкуша О. Міжконфесійний діалог в сучасній Україні // Українське релігієзнавство. – 2017. – № 83. – С. 45–60.

⁸⁷ Колодний А. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози. – К., 2009. – 450 с.

⁸⁸ Филипович Л. О. Міжнародний досвід міжрелігійного діалогу // Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу // Українське релігієзнавство. – 2010. – №56. – С.158–159.

⁸⁹ Рекомендація № 15 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Співіснування різних культурних груп у державі та їхні відносини з іншими країнами» // Україна в міжнародно-правових відносинах: Кн.2: Правова охорона культурних цінностей / Відп. ред. Ю.С.Шемшученко та ін... – К.: Юрінком Інтер, 1997.–863с. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_738.

⁹⁰ Маритен Ж. Человек и государство / Ж.Маритен. – М.: Идея-Пресс: Дом интеллектуальной книги, 2000. – С.181 – 182.

установа, захищена своїм статусом від втручання будь-якого уряду; вона буде водночас позбавлена влади, виконуватиме лише моральну функцію, матиме можливість усувати перешкоди співпраці (страх інтриг, оточення, втрати престижу тощо), які шкодять діяльності міжнародних організацій. Отже, Ж.Марітен бере до уваги те показне служіння моральному обов'язку, яке властиве навіть найбільш цинічним урядам, і окреслює перспективу: коли нові тяжкі випробування зроблять ситуацію ще більш безнадійною, – ідея такої вищої консультативної ради отримає можливість бути прийнятою всіма державами і урядами⁹¹.

На сьогодні проблема співіснування набула надзвичайної актуальності, так як і саме поняття, яке зазнало смислових трансформацій. Сучасне розуміння культури співіснування представлено, зокрема, у розробках Брандейського університету, де сказано, що поняття є характерологічним для спільнот, в яких культурне, релігійне, мовне, етнічне та політичне розмаїття співіснує без антагонізму, а вирішення виникаючих проблем відбувається на засадах рівності та взаємодії. Співіснування як спосіб особистісного та суспільного буття, певний устрій та стиль життя, простежується у відносинах полісуб'єктного розмаїття, які ґрунтуються на взаємній довірі, повазі, визнанні і пов'язані із соціальною згуртованістю, соціокультурною інтеграцією та співробітництвом. Водночас зазначено, що необхідно вийти за рамки поняття співіснування як толерантності, яке включає рівність, різноманітність та взаємозалежність, коли мова йде про передконфліктні, конфліктні та постконфліктні ситуації у відносинах між різними етнічними, релігійними або соціальними групами⁹². Таким чином, питання співіснування завжди постає питанням особистої ціннісної орієнтації, яка формується в процесі формальної та неформальної освіти, виховання, а реалізується в акті морального вибору та усвідомленні відповідальності за наслідки його здійснення.

Культура співіснування ставить перед сучасним світовим співтовариством ідею широкої конвергенції протилежних систем шляхом поступового подолання конфліктів та протиріч, які виникають на політичному, економічному, релігійному та етнічному ґрунті; передбачає культурну взаємодію, що зрештою утверджує ідею свободи та позитивних змін, індивідуальності кожного шляхом діалогу та довіри, допомагає перетворити сприйняття та розуміння «Чужого» як «Іншого». Розвиток культури співіснування може забезпечити особистісну та суспільну ідентичність, довіру та діалог в українському суспільстві, інтеграцію в полікультурний простір Європи та світу. Однак ця мета наскільки здійсненна, настільки і складна, а одним із шляхів її досягнення є включення релігійної парадигми в процес культурної полісуб'єктної взаємодії, ціннісним виміром якої є моральна активність суб'єкта в акті морального вибору.

Простір культури співіснування (в її зовнішньому і внутрішньому варіантах) передбачає, по перше, пошук миру і злагоди, а також діалог, інтернаціоналізацію освіти, боротьбу з бідністю, розвиток медіа сфери, відкрити взаємодію усіх соціальних інституцій тощо. Беззаперечною умовою досягнення

⁹¹ Там само. - С.195

⁹² What Is Coexistence? – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://heller.brandeis.edu/coexistence/about/coexistence.html>.

ефективності у розбудові простору культури співіснування є особистісна та соціальна ідентичність її суб'єкта.

Криза ідентичності суспільства може бути прослідкована в особистісному та соціальному вимірах як співвідношення ознак забезпечення цілісності соціальної структури та особистості⁹³. Ідентичність як цілісність передбачає гармонійні взаємини особистості із своїм внутрішнім «Я» і з усім світом та свідчить про психосоціальне здоров'я. Ідентичність суспільства також визначається станом його здоров'я як цілісності. Ознаки здорового суспільства визначив Е.Фромм: в такому суспільстві людина відноситься до іншої людини з любов'ю, суспільне життя засноване на принципах братерства та солідарності (а не на кровних чи територіальних зв'язках); людина в творчості, а не руйнуванні показує своє панування над природою; кожен член такого суспільства має почуття індивідуальності, сприймає самого себе як суб'єкта своїх сил, а не у пошуках схожості з іншими; в здоровому суспільстві існує система орієнтації і натхнення людини без необхідності спотворення реальності і поклоніння ідолам. Однак це не означає для суспільства та особистості досягнення стану досконалої гармонії. Людина все життя буде мати справу з протиріччями, які їй належить вирішувати без можливості вирішити їх до кінця. Лише після того, як людина навчиться уникати війни, віднайде шляхи раціонально, а не сліпо регулювати свої стосунки з природою, коли речі стануть для неї справжніми слугами, а не ідолами, вона зіткнеться з істинно людськими конфліктами і проблемами – їй доведеться бути заповзятою, сміливою, творчою, здатною до страждання і радості, проте її сили будуть служити життю, а не смерті. І це буде нова фаза, новий початок людської історії, а не її кінець⁹⁴. Отже, здорове суспільство забезпечує особистості відповідність своїх потреб умовам їх задоволення, єдність екзистенційного та соціального, самореалізацію та сталий розвиток, що включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності дискримінації у будь-якому її прояві. Постає питання, який тип філософського, етичного чи релігійного підходу вимагає культура співіснування і як трансформувати філософію діалогу у практику міжособистісних взаємин, щоб люди і громади, які говорять на різних мовах і мають різні конфесії та культуру, знайшли свою особистісну цілісність в суспільній.

Формування релігійної парадигми залишається в загальному універсумі культури співіснування самостійним і повноцінним явищем в основному з трьох причин: антропологічних і онтологічних вимог людської природи; широкого функціонального діапазону релігії; потреби соціуму мати структуру, яка виконувала б смислоутворюючу, легітимізуючу, інтегруючу і виховну функції. Релігійна світоглядна парадигма особистості, система ціннісних орієнтацій, прийнятих установок, відносин і поведінки визначають спрямованість і

⁹³ Психосоціальний розвиток особистості на користь ідентичності характеризується особистісним структуруванням за принципом цілісності, водночас, втрата ідентичності, її криза, виявляє психосоціальну розгубленість, тобто забезпечення ідентичності особистості як цілісності, однак, вже за принципом тотальності / Социальная психология развития: учебник для бакалавриата и магистратуры Под ред. Н. Н. Толстых. – М.: Издательство Юрайт, 2014. – 603с. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://stud.com.ua/53547/>.

⁹⁴ Фромм Э. Здоровое общество. – М.: АСТ, Астрель, 2011. – 448 с. Электронный ресурс. – Режим доступа: http://loveread.ec/read_book.php?id=46887&p=97

результати доцільної діяльності як людини в суспільстві, так і суспільства в цілому. Це область культури і повсякденного побуту мільйонів українців протягом десятків поколінь, міжособистісних і цивільних відносин, стійких стереотипів соціальної поведінки, що стала невід'ємною частиною нашої дійсності, обумовила самобутність України у світовому співтоваристві, відповідність засадам співіснування в ньому. Існування релігійної парадигми культури співіснування у ширшому сенсі говорить про те, що свідомість людини завжди обертається навколо визначених тем, які філософи називають «вічними питаннями»: любов, гармонія, милосердя, благодать, вічність, життя і смерть тощо.

Криза культури у будь-якому прояві має під собою глибоку основу – кризу особистості; і реформа будь-якої культури, будь-якої структури, будь-якого соціуму повинна починатися зі зміни самої людини. Ми живемо в епоху найглибшого морального розпаду людської особистості. Визначальний елемент сучасної культури – це особливий характер постіндустріального суспільства, яке підпорядковане і все більше підпорядковує себе законам виробництва-споживання, технізації та інформатизації. У культурі, створеній таким світом, губиться жива душа, тому що загублені тисячоліттями визначені орієнтири, цінності та пріоритети. Релігія, релігійна культура знову повертають людину до вічних питань, даючи на них істинні відповіді.

У сучасному суспільстві співіснування роль релігійної культури зростає саме у зв'язку з кризою цивілізації, що стало у першу чергу наслідком кризи духовної. Релігія культивує спосіб життя, який відповідає найвищому рівню розуміння власного вибору і відповідальності перед Богом за його наслідки. Подібний спосіб життя і мислення відкриває себе в контексті навколишнього життя як щось привабливе, як деяка реальна відповідь на найгостріші питання людського існування.

У співіснуванні людей та спільнот часто виникають конфлікти на міжконфесійному ґрунті. Расизм, ксенофобія, фанатизм та ненависть перетворили серце і розум сучасного індивіда на потенційне поле битви. Однак, джерелами міжконфесійних конфліктів і насильства є не релігійні заповіді, а їх ситуативне тлумачення, непорозуміння між релігійними вченнями або маніпуляції релігійними принципами. Саме людина є першопричиною кожного релігійного конфлікту, що нівелює постулати культури співіснування, однак саме вона в акті морального вибору може вирішити обрати Бога, любов, добро, істину, красу, а не ненависть, зло, брехню, потворність.

Соціальні обставини, місце людини у системі суспільних відносин зумовлюють ступінь свободи морального вибору дій і вчинків, які відповідають історичному розвитку і, водночас, впливають не лише на об'єктивну можливість вибору, а і на суб'єктивну здатність особистості до морального самовизначення, тобто значною мірою можуть обмежувати або ж розширювати формальну множинність варіантів вибору. Явища такої моральної активності ми спостерігаємо в українській культурі на початку XXI ст.

Тенденції культури співіснування в українському суспільстві останнього десятиріччя засвідчила спільна ініціатива Українських Церков із приводу духовного пробудження і морального оздоровлення сучасного українського суспільства, відома

як «ініціатива Першого грудня» (Київ, грудень, 2011 р.). Духовна та інтелектуальна еліта сучасної України, репрезентована ініціативною групою «Першого грудня» у складі В.Брюховецького, Б. Гаврилишина, С. Глузмана, В. Горбуліна, кардинала Любомира Гузара, І. Дзюби, Є. Захарова, Й. Зісельса, М. Мариновича, В. Панченка, М. Поповича, В. Речицького, Є. Сверстюка, В. Скуратівського, Ю. Щербака, І. Юхновського, Я. Яцківа звернулася до українців із проханням подолати суспільну кризу, змінити ситуацію в країні на краще мирним шляхом.

Основною ідеєю діяльності «Ініціативи «Першого грудня» є консолідація сил Церкви та Держави, громади на засадах співіснування, морального вибору, відповідальності, діалогу, компромісу та примирення. Свідченням цього є, зокрема, Звернення Групи «Коли спільний човен перекинеться – провина ляже на всіх» (від 14 грудня 2017р.), де, як відповідь на цивілізаційні виклики сьогодення, сказано: «...загроза втрати державності дає нам моральне право ще раз звернутися до всіх, хто задіяний у нинішньому бою без правил: зупиніться! відступіть на крок! Зробити це ще не запізно. Цивілізований світ живе не «викручуванням рук», а форматом компромісу – коли в результаті складних домовленостей усі учасники трохи невдоволені, але справа рухається вперед ...»⁹⁵. Провідні представники української інтелігенції, більшість з яких стали символами нескореного українського духу в умовах тоталітарного режиму ХХ ст., закликали українців знайти в собі сили для подолання спільних проблем в цивілізованій спосіб – в акті морального вибору, що відповідає цінностям релігійної парадигми культури співіснування.

Висновок. Релігійна культура – це не просто сукупність матеріальних і духовних цінностей, її розвиток і функціонування є можливим лише в контексті суб'єкт-об'єктних відносин. Самі по собі предмети та ідеї без відносин із суспільною та індивідуальною свідомістю, без вчиненого суб'єктом акту вибору щодо них мертві. Щоб діяти у створеному попередніми поколіннями світі культури, представники нових поколінь повинні мати той духовний досвід, що створював цю культуру. Тому, на нашу думку, весь комплекс релігійної культури є актуальним для теорії і практики співіснування, може культурологічно впливати на неї, утверджує цінності, моральний імператив гуманістичної світоглядної парадигми, активізує моральну поведінку суб'єкта. У такий спосіб філософія культури співіснування та її релігійна парадигма знімають протиріччя світського та релігійного, що у зверненні до вічних цінностей особистісного та суспільного буття шляхом морального вибору утверджує загальнолюдські, вічні ідеали істини, добра та краси. Важливою сферою формування ключових засад релігійної парадигми культури співіснування є освіта, що визначає перспективу подальших досліджень проблеми.

1.5 Володимир Макарович ПЕРНЕГІНЕЦЬ. РЕЛІГІЙНА ПЕРЕБУДОВА СВІТУ

В статті розглянуті особливості перебігу процесів глобалізації в контексті релігійної культури. Такі особливості сучасних глобалізаційних процесів спонукають до вивчення світових релігій й врахування місця України в

⁹⁵ Звернення Групи «Коли спільний човен перекинеться – провина ляже на всіх». Дата публікації 14.12.2017 . Автор редактор // Ініціативна група «Першого грудня». – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://1-12.org.ua/>